

О. В. Малихін

доктор педагогічних наук, професор

ЗМІСТ І СУТНІСТЬ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Анотація. У статті узагальнено досвід дослідження проблеми самостійної навчальної діяльності студентів в історико-дидактичному ракурсі, а також проаналізовано сучасні тенденції вивчення дотичних питань. Вивчення підходів до трактування понять «діяльність», «пізнавальна діяльність», «самостійна робота», «самостійна пізнавальна діяльність», «навчальна діяльність» уможливило визначення сутності поняття «самостійна навчальна діяльність студентів вищих навчальних закладів» в сучасному розумінні.

Ключові слова: діяльність, пізнавальна діяльність, самостійна робота, самостійна пізнавальна діяльність, самостійна навчальна діяльність.

Аннотация. В статье обобщается опыт исследования проблемы самостоятельной учебной деятельности студентов в историко-дидактическом ракурсе, а также анализируются современные тенденции изучения сопряженных вопросов. Изучение подходов к трактовке понятий «деятельность», «познавательная деятельность», «самостоятельная работа», «самостоятельная познавательная деятельность», «учебная деятельность» обеспечило возможность определения сущности понятия «самостоятельная учебная деятельность студентов высших учебных заведений» в современном понимании.

Ключевые слова: деятельность, познавательная деятельность, самостоятельная работа, самостоятельная познавательная деятельность, самостоятельная учебная деятельность.

Abstract. Research experience of investigating the problem of students' independent learning activity in its historical-and-didactical aspect is summarized in the article; some modern tendencies in researching the matters connected are also

analyzed. Investigation of the approaches to defining the concepts of “activity”, “cognitive activity”, “independent work”, “independent cognitive activity”, “learning activity” made it possible to define the essence of the notion of “Higher School students’ independent learning activity” in its present-day understanding.

Key words: activity, cognitive activity, independent work, independent cognitive activity, independent learning activity.

Європейський вектор розвитку України в цілому та прагнення вдосконалення вітчизняної системи освіти задля забезпечення її відповідності західноєвропейським стандартам зокрема зумовлює звернення до проблеми організації самостійної навчальної діяльності студентів сучасних українських вишів. Усталеною тезою є визнання провідної ролі самостійної роботи студентів у загальній системі підготовки висококваліфікованого фахівця у вищій школі. Проте постійне зростання питомої ваги самостійної роботи студентів у процесі навчання у ВНЗ актуалізує проблему дослідження самостійної навчальної діяльності студентів як інноваційного феномену в системі навчальної діяльності в цілому: зі своїми закономірностями, принципами, формами організації, методами та прийомами, засобами, тобто повною сукупністю дидактичного забезпечення, яка потребує ретельного дослідження на теоретичному та емпіричному рівнях.

Саме цим зумовлюється прагнення здійснити узагальнення набутого досвіду дослідження окресленої проблеми в історико-дидактичному ракурсі, а також проаналізувати сучасні тенденції вивчення дотичних питань.

Самостійна навчальна діяльність студентів вищих навчальних закладів являє собою складний феномен, який поєднує в собі такі важливі дидактичні категорії, як «навчальна діяльність», «самостійна діяльність», «пізнавальна діяльність».

Питання самостійності в навчанні, проблеми самопізнання й самовдосконалення виступали предметом зацікавленості мислителів з давніх часів, зокрема, у філософській думці Античності, представленій Аристотелем,

Демокритом, Платоном, Сократом, у повчаннях Володимира Мономаха, тобто тоді, коли педагогіка ще не сформувалася як окрема, самостійна наука. Їх подальше висвітлення знаходимо у працях учених епохи Відродження – П. Беринди, І. Вишенського, Ю. Дрогобича, М. Монтеня, Е. Роттердамського, П. Русина, Є. Славинецького, часів Просвітництва (М. Головін, Я. Козельський, Я. Коменський, М. Ломоносов, Й.-Г. Песталоцці, Ф. Прокопович, І. Посошков, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, Х. Чеботарьов).

В історії становлення дидактики можна виділити в найбільш загальному вигляді три основні напрями, у межах яких проблема самостійної навчальної діяльності обговорюється представниками передової педагогічної думки протягом багатьох століть розвитку школи.

Перший напрям – філософсько-педагогічний – починається із глибокої давнини. Його представниками можна вважати давньогрецьких учених (Архіт, Аристоксен, Сократ, Платон, Аристотель), які глибоко й усебічно обґрунтували значущість добровільного, активного й самостійного оволодіння дитиною знаннями.

Інший напрям бере свій початок у працях Я. Коменського, змістом його є розробка організаційно-практичних питань залучення того, хто навчається, до самостійної навчальної діяльності. При цьому предметом теоретичного обґрунтування основних положень проблеми тут виступає викладання, діяльність викладача, але без достатньо глибокого дослідження й аналізу природи діяльності власне того, кого навчають. Цей напрям умовно можна назвати дидактико-методичним. Він плідно розвивався протягом багатьох століть і є панівним у сучасній педагогічній науці.

Третій напрям – психолого-дидактичний – характеризується тим, що самостійна навчальна діяльність учнів не лише декларується в рамках дослідження певного набору педагогічних засобів і методів викладання, але й сама обирається в якості предмету дослідження. Саме цей напрям бере свій початок переважно у працях К. Ушинського, психолого-дидактичні положення якого багато в чому збігаються з положеннями сучасної дидактики, що

розвиваються відносно питань самостійної навчальної діяльності на сучасному етапі.

У ХХ столітті проблема самостійності в навчанні й організація та здійснення самостійної навчальної діяльності набуває академічного бачення, і, відповідно до цього, вивчення й дослідження. Професійна підготовка молодого покоління і, відповідно, необхідність навчити вмінням і навичкам самостійного здобуття знань у певних галузях висувається на перший план. Одним із пріоритетних шляхів вирішення цього завдання була розробка проблеми підготовки дитини до самостійної діяльності у період перебування її в школі. Але цей напрям у педагогіці був досить обмеженим розробкою питань самостійної роботи школяра в школі та вдома (роботи Н. Бороздінова, Є. Голанта, Б. Єсіпова та інших), оскільки самостійна навчальна діяльність як така в той час достатньо ґрунтовно не вивчалася.

Починаючи з другої половини ХХ століття провідними педагогами, як один з головних недоліків загальноосвітньої школи, визнається невідповідність її випускників до самостійного набуття знань. Виділяється група дидактів (Н. Дайрі, В. Краєвський, І. Лернер, М. Скаткін, В. Сластьонін та інші), які починають досліджувати організаційну сторону самостійної роботи учнів загальноосвітніх шкіл.

Експериментами вчених було підтверджено, що систематично і правильно застосовувана самостійна робота розвиває довільну увагу дітей, виробляє в них здатність міркувати, запобігає формалізму в засвоєнні знань і взагалі є засобом формування самостійності як риси характеру (О. Савченко [4, с. 222]). Це й зумовило введення обов'язкових і різноманітних самостійних робіт у практику шкільного навчання.

Організація навчальної діяльності студента є значно ширшою, передбачає включення поряд з аудиторною сукупності домашньої, позааудиторної й загальної самостійної роботи, причому за різними напрямками підготовки фахівця.

У зв'язку з цим усе більшого значення набуває самостійна робота студентів, яка визначається як основна форма організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів. Теоретичному осмисленню окресленої проблеми протягом досить тривалого періоду часу приділяється увага в літературі з педагогіки, психології й методики викладання окремих дисциплін, вивчається бюджет часу студентів, способи раціональної організації й культури розумової праці в застосуванні до дисциплін вищих навчальних закладів різного профілю. Ці аспекти організації самостійної роботи мають створити необхідне підґрунтя для освіти майбутнього фахівця упродовж життя.

Самостійна робота розглядається, з одного боку, як різновид діяльності, що стимулює активність, самостійність, пізнавальний інтерес, і як основа самоосвіти, поштовх до подальшого підвищення кваліфікації, а з іншого – як система заходів чи педагогічних умов, що забезпечують керівництво самостійною діяльністю студентів, а в іноземних підходах широко застосовуються поняття близькі до «самостійної навчальної діяльності».

Самостійна робота студентів є складним багатовимірним педагогічним явищем, яке включає систему взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, що утворюють цілісну єдність, підпорядковану цілям виховання, освіти й розвитку в умовах її опосередкованого управління та самоуправління (Н. Бойко [1]).

Структура самостійної роботи повинна розглядатися як структура особливої форми навчання й не ототожнюватися зі структурою діяльності учіння, що часто можна спостерігати в дидактиці, адже самостійна робота не є самостійною діяльністю того, хто навчається, щодо засвоєння навчального матеріалу, а є особливою системою умов навчання, які організовуються викладачем, і є, таким чином, аспектом його діяльності. Відтак, акцентуємо на нетотожності понять «самостійна робота» й «самостійна навчальна діяльність», адже самостійна робота є її основною формою організації.

Самостійна навчальна діяльність студентів вищих навчальних закладів має певні специфічні особливості й виступає для студента як досить новий вид діяльності в нових, незвичних до того умовах.

Самостійна навчальна діяльність студентів вищих навчальних закладів – це поєднання трудової й пізнавальної діяльності, оскільки її здійснення – це праця, сукупність дій, спрямованих на організацію й реалізацію процесу пізнання.

У вищому навчальному закладі самостійна навчальна діяльність студента виявляється в його роботі на лекційних, практичних, лабораторних і семінарських заняттях, спрямованих на сприйняття й самостійне осмислення інформації, що повідомляється; відтворенні її під час розв'язання завдань, а також у процесі здобуття знань.

Самостійна навчальна діяльність як внутрішньо усвідомлювана й прийнята тими, хто навчається, *включає* розуміння мети, адекватне сприйняття навчального завдання й надання йому особистісного змісту, самоорганізованість у розподілі навчальних дій у часі, самоконтроль і самооцінку результатів. Це дає підставу окремо наголошувати на мотиваційно-ціннісному аспекті самостійної навчальної діяльності.

Самостійна навчальна діяльність студентів в умовах вищого навчального закладу є різновидом навчальної діяльності в загальному її розумінні, оскільки переважно становить розумову діяльність, спрямовану на засвоєння певних знань, певного досвіду й з іншого боку є специфічним різновидом діяльності взагалі.

Самостійна діяльність студента розглядається як обов'язкова позааудиторна діяльність (М. Дьяченко), обов'язкова самостійна робота (С. Зинов'єв), як логічне продовження занять, навчальна частина роботи, яка виконується як свого роду мінімум, що гарантує володіння знаннями й уміннями, необхідними для отримання кваліфікації. Діяльність усвідомлюється в структурних компонентах мети, дії, результату, рефлексії (К. Вазіна).

Самостійна пізнавальна діяльність студентів є такою діяльністю, що передбачає самодетермінованість, самомотивованість, самопрограмованість пізнавальної діяльності студентів, реалізується у вигляді системи самостійних пізнавальних дій і зумовлена рівнем розвитку їх пізнавальних процесів й емоційно-вольової сфери (С. Заскалета [2, с. 18]).

Ефективність її організації визначається багатьма факторами, провідними серед яких є:

- зміст і обсяг пізнання;
- наявність знань, умінь і розумового розвитку;
- логіка навчального процесу;
- організація самостійної навчальної діяльності у вищому навчальному закладі.

Самостійна навчальна діяльність студентів вищих навчальних закладів є перш за все діяльністю, якій притаманні всі характерологічні ознаки: наявність об'єкта, суб'єкта, мотиву, мети, предмета, дій з перетворення об'єкта, засобів, процедур, зовнішніх умов, продукту (результату) діяльності.

Перелічені компоненти наповнюються специфічним змістом, обумовленим сутністю навчально-пізнавального процесу у вищому навчальному закладі.

Мета самостійної навчальної діяльності може розумітися як формування й удосконалення відповідних умінь і навичок у цілому й сприяння формуванню належного рівня самостійності у будь-якому виді діяльності, пов'язаної з підвищенням рівня загальнокультурного й безпосередньо професійного розвитку студента. Сформульована таким чином мета визначає об'єкт даної діяльності, зумовлює та коригує зусилля її суб'єктів, вирізняє спроектований результат.

Виходячи з дихотомії даної діяльності, її суб'єкт характеризується двоаспектністю, коли студент вищого навчального закладу виступає в ролі того, хто здійснює діяльність, і в ролі того, на кого ця діяльність і її результат спрямовано, тобто одночасно й як той, хто навчає, і як той, хто навчається.

В узагальненій формі *самостійна навчальна діяльність* – це діяльність, спрямована на особистісне та професійне самовдосконалення, в основі якого лежить усвідомлена орієнтація суб'єкта на самостійне здобуття знань, розвиток індивідуальних здібностей і стійке мотиваційно-вольове прагнення до самонавчання, самоорганізації, самоуправління, самореалізації, саморозвитку, самовдосконалення.

Структурною одиницею пізнавальної діяльності, яка лежить в основі самостійної навчальної діяльності, є дія як психологічний механізм пізнання. Поза дією процес засвоєння знань є неможливим. Формування пізнавальних дій усвідомлюється як формування знань про них, «входження до структури дій» (Н. Тализіна [5]). Знання утворюються в результаті певних дій і є їх продуктом.

Процес здійснення пізнавальних дій не є «одномоментним» (О. Леонт'єв [3]), а передбачає можливість виділення проміжних ланцюгів. Основу внутрішнього змісту пізнавальної дії складають операції, завдяки яким вона виконується. Дані операції визначаються особливостями конкретної діяльності, в умовах якої здійснюються дії. У процесі діяльності мета співвідноситься з потребами, інтересами людини, внутрішньо сприймається нею, набуває для неї особистісної значущості.

На ґрунті психологічного аналізу структурної одиниці самостійної навчальної діяльності тих, хто навчається, можна припустити, що управління формуванням пізнавальних дій дозволяє цілеспрямовано здійснювати процес професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів, невід'ємною частиною якого є самостійна навчальна діяльність.

Процес формування таких дій починається зі створення орієнтовної основи (П. Гальперін, Н. Тализіна). Чітко визначені орієнтири самостійної навчальної діяльності спрямовують й організовують увесь хід навчального процесу, що дозволяє уникнути помилок і прискорити навчання. Однак, якщо орієнтування студентів відбувається за готовими зразками, то це дозволяє їм здійснити самостійну переробку знань лише у вузьких межах, оскільки переклад знань, умінь і навичок на нові завдання виявляється обмеженим,

ефективність його застосування обумовлюється наявністю ідентичних умов у новому матеріалі, у порівнянні з раніше вивченим.

Якщо ж орієнтування полягає в допомозі щодо самостійного добору методів і прийомів роботи, націлених на досягнення поставленої мети, то такий тип самостійного навчання сприяє широкому перенесенню знань, умінь і навичок у нові умови. Крім того, орієнтування того, хто навчається, на пошук зв'язків і відношень у виучуваній сфері знань і складі можливих операцій з їх переробки, дозволяє студенту власними зусиллями організувати дії в конкретній навчальній ситуації.

До *структури самостійної навчальної діяльності* належить сукупність навчальних дій, які здійснюються студентом самостійно, а також ті компоненти діяльності, які спрямовано на виконання самостійної роботи з кожної навчальної дисципліни. При цьому самостійну роботу розглядають у якості основної організаційної форми самостійної навчальної діяльності, але не ототожнюють з нею.

Предметом самостійної навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів є загальнонаукові та професійно значущі знання, узагальнені способи дій, які забезпечують досягнення кінцевого результату навчання у вищій школі й зумовлюють певні характеристики продукту самостійної навчальної діяльності.

Продукт діяльності диференціюється на основний і другорядний (побічний). Основний продукт є перетвореною формою предмету самостійної навчальної діяльності; з даного поняття, у свою чергу, можуть бути виокремлені поняття запланованого (бажаного) і такого продукту, що не є вдалим. Саме тому, особливо на перших етапах здійснення самостійної навчальної діяльності, треба приділяти увагу диференціації набутого продукту, а іншими словами, нового знання на таке, що має сприйматися у подальшій роботі як основне, бажане, й таке, що відіграє другорядну роль.

Для викладача вищої школи представляє певний інтерес не стільки аналіз будови самостійної навчальної діяльності, скільки проблема її адекватної

організації в студентів задля отримання головного продукту цієї діяльності – навчити студентів учитись, а це є ще більш важливим, ніж озброїти їх конкретними предметними знаннями. Навчити вчитися – означає озброїти кожного студента методикою сприйняття й переробки інформації, прийомами читання, ведення записів під час слухання лекцій, принципами самоорганізації, використання знань при аналізі нової інформації, самоконтролю й самооцінки засвоєних знань та ін., створити в студентів психологічний настрій, спрямований на навчання, стійке прагнення до постійного поповнення й удосконалення знань у процесі самостійної роботи, формування здатності й потреби вчитися впродовж життя.

Суб'єкт має бути обізнаним щодо характеристик того продукту, який він повинен отримати. Відповідно до цього актуалізується важливість формування в студента вмінь правильно оцінити свій наявний багаж знань, від якого потрібно відштовхуватися, тобто чітко зрозуміти, що має бути трансформованим. Від цього багато в чому залежить ефективність і результативність усього подальшого процесу діяльності.

Результативна сторона самостійної навчальної діяльності тих, хто навчається, утілюється в різних видах роботи: вивченні спеціальної літератури, аналізі наукової літератури, підготовці до проходження орієнтованої на майбутню професію практики, написанні курсових і кваліфікаційних робіт, здійсненні науково-дослідницької діяльності тощо.

Відповідно необхідними *засобами, процедурами самостійної навчальної діяльності* є дії з перетворення навчального матеріалу: первісного ознайомлення чи сприйняття в широкому розумінні, його осмислення, спеціальної роботи з закріплення й, остаточно, опанування (оволодіння) матеріалом – здобуття здатності оперувати ним у різних умовах, застосовувати його на практиці. Перераховані моменти можуть бути співвіднесені з різними стадіями процесу навчання у вищому навчальному закладі, оскільки для кожного з них у ході самостійної навчально-пізнавальної діяльності має виділятися окремий етап.

Аналіз підходів до трактування понять «діяльність», «пізнавальна діяльність», «самостійна робота», «самостійна пізнавальна діяльність», «навчальна діяльність» дозволяє визначити сутність поняття самостійна навчальна діяльність студентів вищих навчальних закладів.

Самостійна навчальна діяльність студентів вищих навчальних закладів – це діяльність (індивідуальна, групова, колективна) тих, хто навчається, яка здійснюється у процесі навчальної роботи за умови безпосереднього невтручання викладача, відповідає вимогам навчальних планів і програм вищого навчального закладу, є спрямованою на організацію й реалізацію процесу пізнання, засвоєння певного досвіду відповідно до завдань підготовки майбутнього фахівця вищої кваліфікації певної галузі господарства.

Зміст самостійної навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів дозволяє окреслити провідні чинники успішної її організації, ними є зміст і обсяг пізнання; наявність знань, умінь і розумового розвитку того, хто навчається, логіка навчального процесу; урахування психологічних особливостей процесу засвоєння знань студентами (сприйняття, запам'ятовування, відпрацювання, коригування та ін.) і забезпечення відповідної технології поетапної організації самостійної навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів.

Література

1. Бойко Н. І. Організація самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів в умовах застосування інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. І. Бойко. – К. : 2008. – 27 с.

2. Заскалета С. Г. Організація самостійної пізнавальної діяльності студентів сільськогосподарського інституту (за матеріалами вивчення іноземних мов) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Світлана Григорівна Заскалета. – К., 2000. — 167 с.

3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей

Николаевич Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 303 с.

4. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник [для студ. пед. фак-тів] / Олександра Яківна Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.

5. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология : учеб. пособие [для сред. пед. учеб. заведений] / Нина Федоровна Талызина. – М. : Академия, 1998. – 288 с.